

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1962

Tidig vår på Skansen.

An early spring view from the open-air museum

Skansen in Stockholm.

Foto Refot, Stockholm.

Redaktion:

GÖSTA BERG · SAM OWEN JANSSON

MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

*Omslagets färgbild visar Linnés Hammarby
med trädgården i sitt flor.*

*On the cover Carl von Linné's homestead Hammarby
with the garden in blossom.*

Foto Åke Grundström, Stockholm.

Se Olof H. Sellings uppsats Arkiatern på Hammarby i denna årsbok.

*Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1962
Klichéerna från Grohmann & Eichelberg AB, Stockholm*

BLOMSTERMÅLNING I TRÄ

av Marshall Lagerquist

För två år sedan skildrade Karl Asplund i denna årsbok sina intryck från en husesyn på den lilla herrgården Näs i Roslagen. Hans mångfaldiga gånger öppet förklarade kärlek till vårt svenska 1700-tal och hans inlevelse i dess litterära och konstnärliga yttringar skänkte hans skildring på en gång poetisk flykt och magistral tyngd. — I blickfånget stod vid ett tillfälle under husesynens gång krigsrådet Wadenstiernas blomsterprydda sekretär, sedan länge befintlig i en miljö där alltjämt så gott som varje ting talar 1700-talets särpräglade språk. Det är nu vår avsikt att förflytta möbeln ur dess sammanhang och göra den till föremål för en mera prosaisk betraktelse.

Denna sekretär är en av ett flertal på Näs men där enastående som konstverk betraktad. Dess make finnes veterligen ej heller någonstades i detta land. Skönheten framstår väl främst i de dekorativa blomsterinläggningarna, vilkas buketter och rankor är rangerade med sinne för balans och effekt såväl i form som i färg. Med vårt sätt att se kanske man måste erkänna att åldern förädlat dragen. Sjuttiotusen dagars ljus har undan för undan dämpat färgtonerna och hur den en gång prunkade kan blott fantasin föreställa sig. Till sin byggnad är dock sekretären icke så helt sällsynt, ty liknande — med samma mekaniskt verkande cylinderklaff — gjordes av ebenisten Jöns Efverberg i Stockholm i början av 1770-talet. Till rokokons och den gustavianska stilens standardmöbler hör den likväl förvisso icke.

Huvudbyggnaden på Näs anses ha stått slutgiltigt färdig till fast inredning och möblering omkring 1775, då krigsrådet Wadenstierna med maka och döttrar tog den i besittning som ett masion

de plaisance vid tillfällen, då bostaden i Stockholm kändes dem kvalmig och trångbodd. Grannskapet till huvudstaden ger anledning förmoda, att familjen ofta tog sin tillflykt till lantstället. Sekretären har av dess tillverkare daterats 1773, samma år krigsrådet förvärvade säteriet Näs och där påbörjade uppförandet av ett corps de logis. Det kan naturligtvis tänkas att herren till Näs haft sitt tuscolum i tankarna när sekretären visades upp för honom, men att den en tid stått i stadsvåningen torde vara otvivelaktigt. Några av de fem möbler Georg Haupt på beställning gjorde för det nya huset på landet är daterade 1775, vilket antyder att bosättningen där var aktuell först vid den tidpunkten.

Sekretären behöver icke nödvändigtvis vara ett beställningsarbete utan kan ha gjorts av mästaren för avyttring under hand. Han har arbetat i en teknik som han sedan många år varit van vid och som han under sin senare verksamhetstid ensam var mäktig. Måhända är det yrkesstoltheten mer än den bjudande plikten som föranlett honom att två gånger på olika sätt anbringa sin signatur på mästerverket. Brännstämpelns kursiva versaler *I N E* — här för första och hittills enda gången iakttagna — avslöjar hans identitet inför en sentida curieux, vars skarpsinnighet likväl reduceras till sitt rätta värde när han tvingas redovisa även den påklistrade gulnade papperslappen med mästarens egenhändiga anteckning *Iohan Nicolaus Eckstein Stockholm 1773*. Förgäves söker man snickarämbetets stämpel, utan vilken sekretären rätteligen ej hade kunnat försälgas från förråd. Just därför känner man sig berättigad antaga, att krigsrådet Wadenstierna, trots vad som nyss sagts, lämnat Eckstein en beställning och, varför icke, vissa direktiv.

Johan Niclas Eckstein, son till snickaråldermannen i Stockholm, blev mästare i ämbetet 1758. Den från Frankrike inspiretrade rokokon behärskade då möbelhantverket i huvudstaden. Han hade 1756 återvänt från en gesällvandring utomlands och det torde i betraktande av hans senare arbeten icke vara obefogat att gissa på Paris som en hållplats på vägen. Om så varit förhållandet skulle han, väl hemkommen, snart finna att en äldre yrkesbroder nyligen praktiserat "marqueterie à fleurs et oiseaux", det senaste ropet i Paris evad det gällde lyxmöbler. Hovebenisten Jean-Fran-

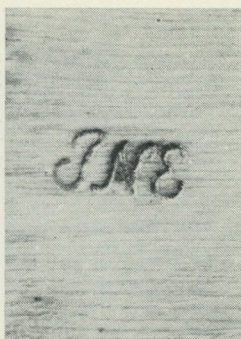
Sekretär med marqueterie à fleurs et oiseaux, utförd 1773 av Johan Niclas Eckstein i Stockholm för krigsrådet Wadenstierna.

Schatullmakaren och ebenisten Johan Niclas Ecksteins sekretär på herrgården Näs i Roslagen är en tämligen sällsynt möbel från rokokotidens Sverige med tanke på dess rika inläggningar i olika träslag av blommor och fåglar. I Ludvig XV:s Paris var möbler av detta slag däremot långt ifrån ovanliga.

Mästaren till sekretären har signerat den dels med sitt fulla namn, skrivet på en papperslapp, dels med sin brännstämpel.

çois Oebens svenske lärjunge Carl Petter Dahlström hade nämligen året dessförinnan återvänt till Stockholm från Paris och genast mottagit ett uppdrag av överintendenten Cronstedt, nämligen att framställa två moderna parbyrårar med inläggningar i olika träslag av blommor och fåglar för kronprinsen Gustafs våning på Stockholms slott. Den ävenledes i Paris skolade hovschattullmakaren Lorentz Nordin var honom behjälplig med möblernas stommar, intarsiaarbetet blev Dahlströms ensak. Båda dessa byrårar kan alltjämt beundras, den ena i Nationalmuseum, den andra på Stockholms slott. Dahlström fortsatte sin verksamhet i denna genre till allmänhetens tjänst fram till åtminstone 1760-talets slut, dock utan att i nämnvärd grad vinna gehör för den konststart han med sådan bravur inaugurerat. Har Eckstein å andra sidan på sin gesällvandring så att säga stannat på halva vägen, återstår det knappast annat — för att tillfredsställande förklara hans obestridliga kunnande i "blommors utskiärande, echaterande och ritande" — än en förmodan, att han lärt av Dahlström här hemma i Stockholm. Men hans blomstermålningar i trä har dock bevarat urkällans friskhet och man tycker sig inför hans verk försett till en Oebens eller en Boudins ateljé.

Bevarade arbeten av Johan Niclas Eckstein är fåtaliga; utöver sekretären på Näs är endast två signerade möbler kända, båda försedda med "marqueterie à fleurs", nämligen ett toalettbord

från 1763 i Nordiska museet och en byrå från 1766 på Drottningholm. Omfattningen av hans produktion är under sådana förhållanden omöjlig att få ett grepp om.

Det förelåg, säreget nog, ett personligt förhållande mellan de båda intarsiakonstnärerna Johan Niclas Eckstein och Georg Haupt. När gesällen Eckstein på våren 1756 kom tillbaka till Stockholm mötte han i föräldrahemmet den femtonårige lärpojken Haupt. Snickaråldermannen Fredrik Eckstein var nämligen dennes läromästare — icke åldermannens brorson Johan Conrad Eckstein som John Böttiger i boken om Haupt tagit för givet. När sedan Georg Haupt omkring 1762 som nybliven gesäll lämnade hemlandet för att vandra i åtta långa år kan goda råd från den erfarne kamraten ha följt honom på vägen. De skulle mötas igen på likvärdig fot i början av 1770-talet, åtminstone varje kvartal i ämbetsangelägenheter. — Det är betecknande för den gustavianska stilens tidigaste skede att möbelhantverket på ett och samma år kunde visa upp två till sitt väsen så skilda intarsiamöbler som en sekretär av Eckstein och en byrå av Haupt. Så var förhållandet också i det samtida Paris. "Le style moderne" med "peinture en bois" trivdes gott samman med "le goût grecque", vars paroll var klassisk återhållsamhet och stram form.

Blomstermålning i trä var ingen nyhet vare sig i tekniskt eller dekorativt avseende när genren blev modern i Paris på 1750-talet. Den hade tillämpats långt tidigare både där och annorstädes. Naturalistisk floral intarsia återfinns man sålunda redan på sydtyska möbler från 1500-talets mitt och på nordtyska från 1600-talets början. Den i Lübeck blomstrande intarsiakonsten har avsatt spår i Sverige, nämligen på några av de under 1600-talets andra fjärdedel tillkomna praktdörrarna för Axel Oxenstiernas Tidö. Naturalismen är dock i detta fall skenbar, ty de blommande rankorna har underkastats en örtagårdsmästares tuktande hand genom att inordnas i ett symmetriskt, tektoniskt system.

Ursprunget till rokokons marqueterie à fleurs har man emellertid att söka närmast hos de intarsiamöbler André-Charles Boulle — inspirerad därtill av ornamentstecknaren Paul-Androuet Ducerceau — gjorde för det franska hovet omkring 1680. Den yppiga blomsterornamentiken är visserligen alltjämt i stort sett

Blomstermålning i trä från 1700-talets början på ett skrivbord med hursar i Nordiska museet. Bloemen-marqueterie i holländsk stil, möjligen svenskt arbete.

regelbunden, men en naturalistisk flora och fauna smyger sig likväl in i enskildheterna. Blomsterstyckena fick en djupverkan genom skuggor och dagrar, som åstadkoms på så sätt att fanerfolierna brändes i upphettad sand. Fjärilar och fåglar fladdrade in i bilden för att ge en ytterligare vision av verklighet. Denna art kom att åtnjuta en stor popularitet i Holland och England framför allt under årtiondena närmast före och efter år 1700. Holländarna i synnerhet ägde förutsättningar att kunna berika blomsterprakten och det är också deras förädlade blommor — tulpaner, nejlikor och rosor — som man får skåda på bordsskivor, stolar och golvur. Holländarna kallade denna intarsiakonst för bloemen-marqueterie, engelsmännen benämnde den floral marqueterie. — I Sverige har bevarats några prov på marketeri av detta slag från 1700-talets början, nämligen ett skrivbord — rätteligen en bureau enligt fransk terminologi — och locket till en skrålåda. Skrivbordet är med sin rika blomsterintarsia helt i holländsk-engelsk stil och kan möjligen vara gjord här i landet. Det har en

inventariestämpel som anger att det en gång tillhört Kungl. Krigsakademien på Karlberg. Då denna militära akademi inrättades först 1792 får man tänka sig att skrivbordet utgör ett övertaget inventarium från det karolinska lustslottet Karlberg, där Karl XII:s syster Ulrica Eleonora d. y. tidtals residerade. Det andra föremålet är locket till Stockholms tenngjutareämbetes låda, daterad 1716. Båda dessa möbler tillhör Nordiska museet.

När det adertonde århundradet ingår görs ej längre marqueterie à fleurs et oiseaux i Paris. Boulle hade redan ett årtionde tidigare försvurit sig åt den groteskartade ornamentstil, som hade Berain till upphovsman och som radikalt skiljer sig från den tidigare, yvigt barockmässiga. Han övergav till och med träet som ämne för dekorativa inläggningar och arbetade istället med metall och sköldpadd i samma syfte. Røgencesstilen i Frankrike från omkring 1710 och dess av Meissonnier formade fortsättning hade vad möblerna beträffar ingen användning för blomstermålning i trä. Fanermöblernas dekorativa verkan åstadkoms med andra medel — skulptural form, användandet av ett genomgående, oftast exotiskt träslag och framför allt förgyllda bronser.

Rokokon i Frankrike hade vid 1700-talets mitt hunnit att slå ut i full blom. Människornas vid denna tid påfallande intresse för naturen och deras oförställda glädje inför dess under hade bl. a. till följd att blommor och fåglar gärna mottogs i inomhusmiljön — bildligt talat. Över huvud taget visar denna rokoko som interiörstil en glättigare och så att säga naturligare uppsyn. Tiden är inne att låta marqueterie à fleurs komma tillbaka och när så också sker är det i en mera obunden, rent naturalistisk form. Stormästaren Jean-François Oeben visar under 1750-talet och de första åren in på det följande årtiondet sina yrkesbröder i Paris hur blomsterintarsia skall komponeras och exekveras för att passa tidens smak. I de läraktigas skara finner man mästare som Denizot och den på sin tid kanske bäst kände, nämligen Boudin, vidare Hédouin och Roussel. De något yngre ebenisterna Jean-Henri Riesener och David Roentgen — båda tyskar till börden men verksamma i Paris — har ävenledes praktiserat marqueterie à fleurs. I Fredrik den stores Potsdam målar på detta sätt den yngre Spindler och i Lovisa Ulrikas och Gustaf III:s

Stockholm de båda kumpanerna Dahlström och Eckstein. Vid sidan om må här framhållas, att blomstermålning i verklig mening, dvs. med färg och pensel, förekom i samband med möbler vid denna tid; i synnerhet venetianarna och vernis martin-målarna i Paris uppnådde lysande resultat i denna genre.

Det förefaller som om vårt klimat varit alltför kärvt för att blommorna och fåglarna skulle kunna trivas. Det har här antytts, att Dahlström på det hela taget vann föga förståelse för sin konst och samma torde gälla Eckstein. I varje fall räknas numera svenska rokokomöbler med floral intarsia till sällsyntheterna. Tekniken fordrade särskilt handlag, vana och förmåga att rita. Flertalet schatullmakare i Stockholm torde ha saknat dessa förutsättningar. De var också så inrotade i den äldre franska möbelstil, som förts in hit på 1740-talet, och när nya impulser utifrån efter hand når fram, så berör dessa huvudsakligen möblernas form. Betecknande för situationen i rokokons Sverige är det uttalande presidiet i Stockholms snickarämbete gjorde 1755 om Dahlströms moderna intarsiaarbeten, att "nu för tiden wäl ingen i Ämbetet lade sig därpå, emedan det wore ett arbets slag, som nu mera wore kommit ur mode" under hänvisning till att den sedan några år tillbaka bortgångne snickaren Jakob Rögner, mästare 1718, sysslat med dylikt.

Detta förhärlikande av Ecksteins sekretär på Näs — utifrån estetiska synpunkter motiverat i ord och bilder — har även haft syftet att än en gång fästa uppmärksamheten på att herrskapen till Näs i Rö släktled efter släktled sökt bevara det orubbat åt efterkommande som en minnenas hemvist.

R é s u m é

Marqueterie à fleurs et oiseaux en Suède

Il faut chercher l'origine de la marqueterie rococo à fleurs et oiseaux dans la marqueterie à fleurs que A.-Ch. Boulle introduisit aux environs de 1680 dans ses meubles destinés à la cour de Louis XIV. L'ornementation y est déjà à certains égards inspirée de la nature. Cet art de la marqueterie se démoda vite en France mais fut répandu en Hollande ("bloemen-marqueterie") et en Angleterre ("floral marqueterie"), et deux meubles du Musée Nordique montrent qu'il s'est pratiqué également en Suède au début du XVIIIe siècle.

L'éveil du sentiment de la nature qui caractérise cette époque est peut-être à l'origine de la nouvelle vogue en France vers le milieu du XVIIIe siècle de la marqueterie à fleurs, art ornemental plus libre cette fois et pleinement naturaliste. J.-F. Oeben marche en tête suivi par un grand nombre de maîtres ébénistes de Paris.

Le disciple suédois de Oeben, C. P. Dahlström, introduisit cette forme difficile de marqueterie à Stockholm en 1755, mais il ne put la répandre et n'eut point de successeurs. Les meubles rococo suédois à marqueterie à fleurs sont des raretés, du moins de nos jours. On connaît toutefois trois meubles de ce genre signés par J. N. Eckstein, artisan qui revint à Stockholm en 1756 après avoir fait son voyage de compagnon à l'étranger. Le secrétaire dont on voit ici la reproduction n'a été exécuté qu'en 1773. La finesse du travail est digne des modèles parisiens; aussi bien est-ce probablement à Paris que s'est formé Eckstein. Ce meuble avait été commandé par le Conseiller à la Guerre C. E. Wadenstierna, qui avait entrepris la même année la construction du corps de logis de la propriété de Näs qu'il venait d'acheter, à quelques dizaines de kilomètres de Stockholm. Il est encore un des bijoux de cette exquise demeure du XVIIIe siècle qui, grâce aux efforts de ses propriétaires successifs, nous a été conservée à peu près dans son état primitif. (Pour plus de détails, consulter l'étude du Docteur Karl Asplund dans *Fataburen* 1960.)